

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2022.17.268820>

УДК 94:355.4+355.4:355.32](477.74-25)(47-89:560)“1787-1792“

KHADZHYBEY (ODESA) IN THE EVENTS OF NAVAL HISTORY DURING THE RUSSIAN-TURKISH WAR OF 1787-1792

Taras Honcharuk

DSc (History), Professor
Odesa I. I. Mechnikov National
University

2, Dvoryanska Str., Odesa,
65082, Ukraine

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-0119-0227>

E-mail: tarasy2004@ukr.net

Citation: Honcharuk T. (2022). Khadzhybey (Odesa) in the events of naval history during the Russian-Turkish war of 1787-1792. *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V.A. Smolij, ed. Odesa, vol. 17, pp. 26-33.

Submitted: 22.11.2022

ХАДЖИБЕЙ (ОДЕСА) У ПОДІЯХ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ІСТОРІЇ ЗА ЧАСІВ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1787 – 1792 рр.

Тарас Гончарук

Доктор історичних наук, професор
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

Вул. Дворянська, 2, м. Одеса,
65082, Україна

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-0119-0227>

E-mail: tarasy2004@ukr.net

Annotation

The actions of the Ottoman and Turkish fleets during the war of 1787-1792 in the Khadzhybey region (Odesa) are analysed in the article based on historical sources published in the XIXth – XXth centuries. It is noted that in historiography much less attention was paid to the military operations on the sea near the mentioned settlement than to the military operations on the land. The escalation of the situation in Khadzhybey Gulf during the unfolding of the war is examined. It is stated that in 1787 and at the beginning of 1788 only single clashes of individual ships took place in the Khadzhybey region. At the same time the military commanders of both belligerents attached great importance to Khadzhybey Gulf from the beginning of the war. The influence of the factor of the dislocation of the sizeable Turkish fleet on the events of the assault of Khadzhybey by Russian troops on 14 September 1789 is considered. It is pointed out that after the mentioned assault the Russian side began to use the Khadzhybey Gulf more often for naval communications, but Russian ships were still unable to be there in complete safety. It is claimed that the naval battle on 28-29 August 1790 in the area between Khadzhybey Gulf and Tendra Island became a peculiar naval conquest of Khadzhybey, which allowed the Russian state to establish the ultimate control over Khadzhybey Gulf. The author made the general conclusion that the naval confrontation around Khadzhybey during the war of 1787-1792 was longer and more cruel than the confrontation between the warring armies around this point on land. It is highlighted the necessity of further research of the mentioned issue involving the Ottoman documents.

Key words: history of Odesa, Russian-Turkish war of 1787-1792, Khadzhybey, naval fleet.

Анотація

В статті на основі опублікованих у XIX – XX ст. історичних джерел аналізуються дії османського та турецького флотів під час війни 1787 – 1792 рр. в районі Хаджибея (Одеси). Зазначається, що воєнним діям на морі біля вказаного населеного пункту в історіографії приділялося набагато менше уваги, ніж воєнним діям на суходолі. Розглядається загострення ситуації в затоці Хаджибея протягом розгортання війни. Констатується, що у 1787 р. та на початку 1788 р. в районі Хаджибея мали місце лише поодинокі зіткнення окремих кораблів. Разом з ним військове

Цитування: Гончарук Т. Хаджибей (Одеса) у подіях військово-морської історії за часів російсько-турецької війни 1787 – 1792 рр. *Чорноморська минушина*: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/ за ред. В. А. Смоля. Одеса : ФОП Бондаренко М., 2022. Вип. 17. С. 26-33.

Отримано: 22.11.2022

командування обох воюючих сторін від початку війни приділяло затоці Хаджибея досить важливе значення. Розглянуто вплив фактора перебування значного турецького флоту на події штурму Хаджибея російськими військами 14 вересня 1789 р. Зазначено, що після цього штурму російська сторона почала набагато більше використовувати затоку Хаджибея для військово-морських комунікацій, однак російські кораблі ще не могли перебувати в ній у цілковитій безпеці. Стверджується, що своєрідним морським завоюванням Хаджибея стала морська битва 28-29 серпня 1790 р. в районі між Хаджибеєм та островом Тендра, після якої контроль російської сторони над затокою Хаджибей став повним. Робиться загальний висновок, що військово-морське протистояння навколо Хаджибея під час війни 1787 – 1792 рр. було тривалішим та більш запеклим, ніж протистояння воюючих армій навколо цього пункту на суходолі. Наголошується на необхідності подальшого вивчення вказаної проблематики із залученням османських документів.

Ключові слова: історія Одеси, російсько-турецька війна 1787-1792 рр., Хаджибей, військово-морський флот.

В історіографії вже приділялася значна увага військовим подіям російсько-турецької війни 1787 – 1792 рр. (ми цілком свідомо вказуємо тут і далі дату завершення цієї війни за григоріанським календарем) пов'язаним з Хаджибеєм (Одесою). За імперських часів зазначені події зокрема розглядалися у публікаціях А. Скальковського [23, с. 10], О. Петрова [15, с. 77 – 83], О. Маркевича [13, с. 10], В. Черемісінова [24, с. 10] та ін., в радянській та пострадянській історіографії 1920-х – 1990-х рр. – Ф. Петруня [16, с. 10], А. Готалов-Готліба [10, с. 10], А. Бачинського [5, с. 49 – 51] та ін. в сучасній українській історіографії – А. Красножона [11, с. 172 – 186, 252 – 253], І. Сапожнікова, С. Гуцалука [9, с. 111 – 182] та ін. Проте здебільшого вказані праці розглядали військові дії на суходолі. Ролі Хаджибея (Одеси) у морському протистоянні протягом зазначеної війни в історичній літературі уваги приділялося набагато менше. Ми вже розглядали один з епізодів цього протистояння пов'язаний зі захопленням російським кораблем під проводом шкіпера Антоніо Глезі турецького судна у Хаджибеї у 1788 р. [6, с. 29 – 33]. Проте значення Хаджибея (Одеси) в подіях російсько-турецької війни 1787 – 1792 рр. на морі потребує, на нашу думку, комплексного вивчення. Спробу якого буде здійснено в поданій публікації.

Через об'єктивні причини військового стану, дослідникам в Україні важкодоступні архівні джерела, проте свого часу щодо зазначеної проблематики було опубліковано десятки документів. Здебільшого, йдеться про збірки видані за російських імперських часів, а також – за радянських, передусім, сталінських, коли від часів Другої світової війни московські ідеологи відроджували культ царських генералів та адміралів.

Розглядаючи події вказаної війни, слід зазначити, що вже від її початку російське військове керівництво, вочевидь, добре усвідомлювало військово-морське значення Хаджибея (Одеси) для супротивника. Як зазначав пізніше Франц Де-Волан: «Хаджибейський замок (тобто фортеця – Т. Г.) був вельми важливим пунктом у турків, як у розумінні гідрографічного свого положення, так і відносно комунікацій сухим шляхом з нижнім Дністром, а через Аджидер (Овідіюполь) з Акерманом. Неприятельському флоту ця затока служила місцем притулку і пристанища, заволодіння ним було вкрай важливим».

Отже, увага воюючих між собою флотів до цього пункту була значною вже від 1787 р. Так, в наказі командуючого російською армією Григорія Потьомкіна контр-адміралу

Миколі Мордвінову від 6 вересня 1787 р. говорилося: «флоту севастопольського (російського – Т. Г.) ... , що перебував на широті Козлова (Євпаторії – Т. Г.) вже не видно, він спрямував свій шлях до Хаджибея й буде водночас звертатися до Варни та Очакова» [4, с. 390 – 391]. Проте ці російські плани на той час не були реальними. Турки, зі свого боку, за російськими відомостями, такі скористалися Хаджибейською затокою для комунікацій, вирушивши з Варни до Кінбурна (слід враховувати, що в російських документах, деякі з яких цитуватимуться нижче Хаджибей називався по-різному: «Хаджибей», «Гаджибей», «Аджибей», «Кочубей», «Куджабей», «Кочубай» та ін.). В рапорті Г. Потьомкіну від 13 вересня 1787р. Олександр Суворов, базуючись на свідченнях грецьких матросів-перебіжчиків, стверджував: «Тепер же чекають появу (біля Кінбурна – Т. Г.) флоту з Кочубай, що відстанню від Березані до 70 верст. Цей флот складається з десяти лінійних, п'яти малих та трьох великих бомбардирських й дев'яти поштових суден, що звуться кирлангич, на яких від 8 до 12 гармат шестифунтового калібру. Після [їх] прибуття... [турки] мають намір бомбардувати Кінбурн...» [18, с. 23 – 25]. 18 вересня 1787 р. О. Суворов з Кінбурна, зокрема, повідомив Г. Потьомкіна: «Флот [турецький], що був біля Варни (за свідченнями дев'яти греків, які з'явилися тут на шлющі 12-го числа з Очакова) прибув від Кучукбая й стоїть ...звідси в милях чотирьох» [18, с. 33]. О. Суворова тоді хвилювала невідповідність кількості лінійних суден, що вийшли (за свідченнями вищезгаданих греків) з Варни й тих, що з'явилися біля Кінбурна, так в рапорті від 21 вересня 1787 р. він писав: «попри свідчення тих очаківських греків, серед кораблів, що вирушили з Варни до Кучукбая, не вистачає приблизно п'яти лінійних кораблів, інших же кораблів ще більше» [18, с. 36]. Можна було припустити, що вказані кораблі не пішли далі Хаджибея, але у свідченнях ще одного грека-перебіжчика доданих до чергового рапорту О. Суворова від 24 вересня 1787 р., зокрема, зазначалося: «... У Коджабей ніякого [турецького] флоту немає...» [1, с. 334]. По завершенні дій в районі Кінбурна (про які ми тут писати не будемо) турецький флот вирушив для зимування, зробивши тривалу зупинку, знов таки, в Хаджибей. В наказі Г. Потьомкіна М. Мордвінову від 28 жовтня 1787 р., зокрема, повідомлялося: «Здобути поблизу Очакова надіслано туди партією два турки повідомляють, що флот турецький, чекавши при Гаджибей попутного вітру п'ять днів, пішов далі, але не знають вони, куди він до Царгороду чи до Синопу спрямував своє плавання і в якому з цих місць залишиться на зиму» [14, с. 82]. Схожа інформація містилася і в низці інших російських опублікованих джерел. Отже, у перший рік війни цілковитий контроль над Хаджибейською (Одеською) затокою мали сили османського флоту.

Надалі протистояння флотів поблизу Хаджибея (Одеси) були пов'язані з облогою імперськими російськими військами османської фортеці Очаків. Причому перше морське зіткнення тут мало місце вже 1787 р., проте воно мало (вибачаюсь за тавтологію) випадковий характер. Російський флот, вочевидь, намагаючись повторити перемогу у Чесменській бухті, збирався підпалити османські кораблі поблизу Очакова. Однак, як зараз кажуть, щось пішло не так. Тому рапорт М. Мордвінова Г. Потьомкіну від 4 жовтня 1787 р. розпочинався словами «Замість важливої перемоги, яку я збирався описувати вашій світлості, маю донести про втрату однієї плавучої батареї» [4, с. 401]. Плавуча батарея під проводом Андрія Верьовкіна (вона мала №1, але після загибелі була перейменована на №10), що мала відігравати провідну роль у вказаному плані М. Мордвінова, залишилася без підтримки інших російських кораблів й під переслідуванням кораблів турецьких була відігнана вітром від Очакова до Хаджибея (Одеси), де опинилася 5 жовтня 1787 р. Командир батареї поведився досить хоробро й побачивши «під хаджибейським берегом до 15-ти суден купецьких», намагався одне з них захопити. Проте батарея сіла на міліну в Хаджибейській затоці, а її екіпаж був захоплений турками (свого часу ми вже публікували тексти дев'ятнадцяти документів присвячених цій події [7, с. 140 – 153]). Загибель вказаної батареї було вже не першою втратою російського флоту у зазначеній війні й викликала явне невдоволення цариці Катерини II. Щоб справити на свою коханку добре враження

Г. Потьомкін надіслав з Севастополя до затоки Хаджибея «кирсарський» (фактично корсарський) корабель під проводом шкіпера-грека Антонія Глезі (його іноді в інтернет-публікаціях плутають з пізнішим одеським діячем Дмитром Інглезі), що захопив у вказаній затоці турецьке купецьке судно. Це було розцінено в Петербурзі, зокрема, і царицею, як своєрідний реванш за попередню втрату в Хаджибейській плавучій батареї А. Верьовкіна. Однак, звичайно, повною мірою рейд А. Глезі аж ніяк не міг вважатися таким реваншем й жодного суттєвого впливу на ситуацію в Хаджибейській затоці російський флот тоді ще не мав (детальніше вказані події, як зазначалося вище, були вже розглянуті в нашій попередній публікації [6, с. 29 – 33]).

Влітку – восени 1788 р. ситуація в Хаджибейській затоці цікавила російське командування передусім у зв'язку з подіями під Очаковом, оскільки до цього обложеного міста саме через Хаджибейське море постачалося продовольство. Тому чорноморські козаки за наказом від 1 серпня 1788 р. генерал-поручика Павла Потьомкіна (племінника Г. Потьомкіна) мусили «мати роз'їзди уперед у бік Аджибею і спостерігати на березі моря за пересуванням неприятельського флоту», що відбувалося й в їхніх подальших рапортах (наприклад, 21 серпня 1788 р. чорноморці доповідали П. Потьомкіну, що турки «човнами й сандалами щогодинні від Аджибея до кораблів, а від кораблів до Аджибея ... мають роз'їзди» [22, с. 51]). Вказане постачання продовольства від Хаджибея до Очакова вочевидь продовжувалося до 7 листопада 1788 р., коли чорноморська кіннота під проводом кошового отамана Захарія Чепіги «під Гаджибеєм ... знищила біля самої цієї фортеці магазини (тобто, склади – *Т. Г.*) на березі збудовані в яких до кількох тисяч було четвертин (чверть для сипучих речовин дорівнювала 209,9 літрам – *Т. Г.*) борошна, пшона та вівса» [14, с. 541].

По кровопролитному здобутті штурмом Очакова 1788 р. розвідки російських крейсерів в районі Хаджибейської (Одеської) затоки стали інтенсивнішими. Причому вже діяли не поодинокі кораблі, а загони крейсерів (переважно по три корабля) створені за розпорядженнями керівника російського чорноморського флоту контр-адмірала Марко Войновича. «Крейсери перебувають біля Акермана та Кача-бея й Дунаю й роблять напади (на торговельні судна – *Т. Г.*)» – доповідав М. Войнович Г. Потьомкіну 3 травня 1789 р. [14, с. 240]. Ці крейсери регулярно сповіщали про досить значні сили турецького флоту розташовані в Хаджибейській затоці. Зокрема, від середини червня і до кінця серпня там знаходилися лінійні турецькі кораблі, в тому числі під адміральськими прапорами (Наприклад, 25 червня 1789 р., згідно з російськими джерелами: «турецький флот... залишив мис Кочабей й вирушив на схід ...число кораблів, з яких він складався було: лінійних 18, фрегатів 4, дрібних суден 18.... Помітні на ньому чотири прапора: адміральський, віце-адміральський та контр-адміральський...» [7, с. 174 – 175]). Османи робили рейди в бік Очакова та острова Тендри, де розташовувалися сили флоту М. Войновича. Так, 2 серпня 1789 р., згідно з журналом російського флоту, «було видно, що турецький флот прямує від Гаджибея до Тендрів 17 кораблів». Далі, зібравши біля о. Тендри ніби до 50 кораблів, османи намагалися заманити частину кораблів російських в пастку, коли це не вдалося, відбулася перестрілка, після якої турецькі кораблі відступили. «Неприятель, побачивши наш бойовий порядок, наступного дня відійшов до Кочабей». – було записано у вказаному журналі [7, с. 179]. Вочевидь, обидві сторони на морі не відрізнялися особливою рішучістю.

Новий етап у військово-морській історії вказаної затоки розпочався після штурму російськими військами Хаджибея 14 вересня 1789 р., що здійснював корпус генерал-поручика Івана Гудовича, авангардом якого командував генерал-майор Йосип Де-Рібас. Вказаний авангард (він, власне, і здійснив штурм фортеці та міста), що складався з шести полків чорноморського козацтва під проводом З. Чепіги та двох батальйонів регулярної російської армії, просувався вздовж моря у нічний час через наявність в затоці значного контингенту османських кораблів. Згідно з джерелами, «у Гаджибейського берега стояли на

якорі 33 лансони, дві шебеки та п'ять кирлангичей», ще 40 великих кораблів стояли на рейді (пояснимо, що лансон – це судно берегової оборони, переважно для перевезення військ; шебека – плавуча батарея, що мала від 12 до 40 гармат; кирлангич, або полушебека – судно типу шебеки, але меншого розміру) [8, с. 45, 51]. Штурм Хаджибея планувалося здійснити водночас зі сухоходою (ударом по місту фортеці корпусу І. Гудовича) та з моря (ударом по турецьким кораблям флоту М. Войновича). Однак удару з моря не було. Офіційна версія М. Войновича – через несприятливий вітер. Завдяки пануванню турецького флоту в затоці під час штурму з османського гарнізону Хаджибея «багато хто врятувався, пішовши на судна на чотирьох баркасах, які відійшли від берега під час битви». Саме тому, вважав І. Гудович, число захоплених у місті полонених було таким малим («бо, за відомостями від полонених, кожного дня по шістсот чоловік на берег до цього замку висаджувалося») [20, с. 40 – 44].

Одразу після штурму турецькі кораблі відкрили по російським військам у Хаджибеї за словами Й. Де-Рібаса «пекельний вогонь» [17, с. 411]. На думку історика російського чорноморського флоту З. Аркаса, «з такими значними силами турки легко могли відняти в росіян Гаджибей й завдати великої шкоди малочисельному корпусу генерала Гудовича; але вони, підійшовши до укріплення кораблями, пустили велику кількість ядр без жодного успіху, повертали кілька разів то на один то на інший галс й відійшли в море» [3, с. 287]. На ситуацію вплинуло й те, що І. Гудович надіслав на допомогу авангарду Й. Де-Рібаса батарею з 12 гармат під проводом майора Миколи Меркеля. Саме вогонь цієї батареї змусив османські кораблі відійти подалі від берега, «а два з них отримали такі сильні пошкодження, що змушені були спустити прапори, йти до берега і здатися». В своєму ордері від 20 вересня 1789 р. Г. Потьомкін зазначав, що під час штурму Хаджибея: «козаки війська чорноморського, кинувшись у воду, оволоділи лансоном неприятельським, що був озброєний фунтововою гарматою, на якому було 26 осіб. У флотилії неприятельській велику шкоду зроблено встановленою на березі батареєю» [19, с. 292].

Й. Де-Рібас був вкрай невдоволений, тим, що у штурмі не взяв участь російський чорноморський флот. Він твердив, що через це перемога в Хаджибеї була «неповною». В листі написаному в день штурму до начальника канцелярії Г. Потьомкіна Й. Де-Рібас писав: «Я б дав відрубати собі два пальця лише, щоб завтра на світанку побачити нашу флотилію! Бажання це поділяють зі мною кілька тисяч [воїнів], які переконані, що від нас не втече жоден неприятельський корабель» [17, с. 411 – 412]. Згодом тон офіційних листів Й. Де-Рібаса змінювався. В листі від 17 вересня 1789 р. він зазначав: «Страшно чути розмови тутешні про гр[афа]. Войновича. Неможливо змусити їх мовчати... Чого він не прибув наступного дня? Він мені сказав, що не знав про успіх нашої експедиції. Хіба ми билися зі стотисячним ворогом?» [17, с. 407]. Й. Де-Рібас вважався неперевершеним інтриганом й мав суттєвий вплив на Г. Потьомкіна та у петербурзьких колах. Тому можна припустити, що заміна у командуванні російським чорноморським флотом М. Войновича на контр-адмірала Федора Ушакова, що відбулася невдовзі, була пов'язана в тому числі з нерішучістю першого під час штурму Хаджибея. Показово, що нагородження Й. Де-Рібаса за вказаний штурм орденом св. Георгія третього ступеня також офіційно обґрунтовувалося наявністю в цьому порту турецького флоту (згідно цитованого одним з істориків документа, Й. Де-Рібас 3 жовтня 1789 р. отримав згадану нагороду «за взяття штурмом... 14 вересня 1789 року, замку Гаджибея на очах усього неприятельського флоту» [7, с. 221]). Невдовзі неподалік Хаджибея таки з'явився російський чорноморський вітрильний флот, прикриваючи гребний флот, що здійснив перехід з Дніпро-бузького лиману через Хаджибей до лиману Дністровського. До гребного флоту долучалися й човни чорноморського козацтва, під керівництвом військового судді Антона Головатого до нього долучився й вищезгаданий захоплений козаками у Хаджибеї лансон. По безкровному здобутті Аккермана (Білгород-Дністровського) гребна флотилія Й. Де-Рібаса вирушила через Хаджибей до Очакова, а човни чорноморських козаків (колишніх запорожців) залишилися в Дністровському лимані. Так, Г. Потьомкін в донесенні Катерині II від

6 жовтня 1789 р. «По здобутті Гаджибея... наказав я генерал-майору Рібасу з флотилією Лиманською вирушити до гирла Дністра. ...Флотилія з'явилася у гирла 28 вересня... 29-го числа човни запорозькі підведені під саму фортецю Білградську й перед нею поставлені. ...1-го... жовтня наказав я флотилії ...вирушити до Очакова, приєднавши до неї лансон... отриманий при Гаджибеї» [19, с. 322 – 323].

Після вищезгаданого штурму Хаджибея османська сторона хоч і втратила контроль над Хаджибейською затокою, але російська сторона цілковитого контролю над нею також не мала, використовуючи її здебільшого для прибережних комунікацій гребними суднами (тим більш, що після підриву, за наказом Г. Потьомкіна, в кінці вересня 1789 р. фортеці, вогневого прикриття для кораблів тут не було). До Хаджибея у цей час також заходять й російські крейсери. Наприклад, в листі від 22 жовтня 1789 р. Й. Де-Рібаса повідомляв, що «зайшовши вчора до Гаджибею... знайшов в ньому два крейсери нашого флоту» й мав довгу розмову з капітаном одного з них Глезі (вочевидь, вищезгаданим А.Глезі) щодо дій флоту М. Войновича [17, с. 410 – 411]. Проте і турецький вітрильний флот навесні – влітку 1790 р. регулярно з'являвся неподалік Хаджибея, вочевидь не збираючись втрачати його зручну затоку й перешкоджаючи з'єднанню гребних суден флотилій Й. Де-Рібаса та А. Головатого для спільного слідування до гирл Дунаю. Про появу турецького флоту в районі «Гаджибейського посту» та «фонаря Гаджибейського» (турецького маяка в Хаджибеї, що залишився «в спадщину» російській стороні) у травні-серпні 1790 р. неодноразово рапортував генерал-майор Михайло Кутузов, війська якого несли там варту [12, с. 93 – 94, 97 – 99, 101 – 105].

Опанування Хаджибейською затокою в цій війні російською стороною відбулося після перемоги флоту Федора Ушакова над турецьким, в битві, що відбулася 28-29 серпня 1790 р. між Хаджибеєм та островом Тендра (там само, де відбувалося вищезгадане протистояння між флотами влітку 1789 р.). В історичній літературі та документах цю битву називали по-різному: «битвою між Хаджибеєм та островом Тендрою», «битвою біля Хаджибея», «Хаджибейською битвою» та ін. Сьогодні в росії її здебільшого називають «битвою біля о. Тендра», вочевидь, щоб не згадувати про османський Хаджибей (показово, що в українській «Вікіпедії» вона зветься «битва біля Хаджибея», а в російській – «битва біля мису Тендра»). Не вдаючись в подробиці вказаної битви, зауважимо, що турки втратили в ній два великих кораблі: «Капітанія» (74 гармати), який було «висаджено в повітря» на «банці ...між Кінбурном та Хаджибеєм» та «Мелеки Бахрі» (66 гармат), який було захоплено росіянами. Між іншим, згідно з рапортом Ф. Ушакова, на «Капітанії» ніби затонула скарбниця усього турецького флоту, що містила «вельми значну суму» [2, с. 300]. Зазначену битву можна вважати морським завоюванням Хаджибея (Одеси) в цю війну. По тому російські флоти – вітрильний та гребний – могли почувати себе у зазначеному пункті цілком безпечно. 30 серпня 1790 р. Ф. Ушаков «зібрав різні судна свої і, взявши з собою полонений корабель, пішов зі своїм флотом до Гаджибею». Тут його флот відвідав Г. Потьомкін, який подякував морякам «за хоробрість та сумлінність» виявлені в битвах під Єнікелем та Хаджибеєм. 6 вересня кораблі Ф. Ушакова вирушили з Хаджибея до Севастополя [14, с. 327-330]. Гребна флотилія Й. Де-Рібаса перебувала в Хаджибеї ще певний час, чекаючи на флотилію А. Головатого [21, с. 149], а потім, за наказом Г. Потьомкіна, вирушила для воєнних дій на Дунай дорогою «при гирлах Дністровських» з'єднавшись зі згаданою чорноморською козацькою флотилією.

Отже, військово-морське протистояння сторін під час війни 1787 – 1792 рр. за контроль над Хаджибеєм (Одесою) було досить тривалим та запеклим. На нашу думку, це протистояння було більш тривалим та запеклим, ніж протистояння за Хаджибей (Одесу) між турецькими та російськими військами на суходолі. Воно підтверджує важливе значення вказаного пункту для воюючих сторін передусім саме, як порту. Звичайно, місце Хаджибея (Одеси) у військово-морській історії 1787 – 1792 рр. потребує подальшого вивчення. Адже десятки опублікованих документів, що стали джерелом для цієї публікації, є поглядом на

події з одного – російського – боку. Конче необхідно у майбутньому подивитися на розглянуті події очима авторів документів османських.

Джерела та література:

1. Суворов А. Сборник документов под общей редакцией А.В. Сухомлина. М., 1952. Т. 2. 512 с.
2. Адмирал Ушаков: Сборник документов и материалов / под ред. Р.Н. Мордвинова. М.: Военное издательство, 1951. Т. 1. 772 с.
3. Аркас З. Начало учреждения российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1789 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*. 1858. Т. 4. С. 284-290 с.
4. *Архив графов Мордвиновых*. СПб., 1901. Т. 1. 463 с.
5. Бачинський А. Хаджибей-Одеса і українське козацтво. Одесі – 200. *Тези доповідей міжнародної науково-теоретичної конференції. 6-8 вересня 1994 року*. Одеса, 1994. Част. І. С. 49-51.
6. Гончарук Т.Г. До історії захоплення у лютому 1788 року турецького судна в Хаджибей (Одесі) грецьким шкіпером Антоніо Глезі. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. Одеса, 2020. Вип. 18.
7. Гончарук Т. Г. Історія Хаджибея (Одеси) 1415 – 1795 рр. в документах. Одеса: Астропринт, 2000. 372 с.
8. Гончарук Т.Г. История Хаджибея (Одессы) 1415 – 1795. Популярный очерк. Одесса: Астропринт, 1997. 88 с.
9. Гончарук Т.Г., Гуцалюк С.Б., Сапожников І.В. Чорноморське військо у війні 1781 – 1791 років. *Хаджибей-Одеса та українське козацтво*. Одеса: ОКФА, 1999. С. 111-182.
10. Готалов-Готлиб А.Г. Предыстория Одессы. *Одесса. Очерк истории города героя*. Одесса, 1957. С. 11-16.
11. Красножон А.В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV – XVIII ст.) Одеса: Чорномор'я, 2018. 312 с.
12. Кутузов М.И. Сборник Документов и материалов под общей редакцией В.Д.Стырова и А.В.Сухомлина. М., 1950. Т.1. 329 с.
13. Маркевич А.И. Город Качибей или Гаджибей – предшественник города Одессы. *Записки Одесского Общества истории и древностей*. 1894. Т. 17. Отд. II.
14. Материалы для истории Русского флота. СПб. Тип. Мор. м-ва, 1902. Ч. 15.
15. Петров А. Н. Вторая Турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787-1791. СПб., 1880. Т. 2.
16. Петрунь Ф. Пути и подступы к Днестру. Очерки по истории русской картографии 2-й половины XV в. Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук. Байрам-Али, 1944. Т. 2.
17. Письмы адмирала Иосифа Михайловича де Рибаса правителю канцелярии фельдмаршала князя Потемкина-Таврического для доклада его светлости. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 11. 1879.
18. Сборник военно-исторических материалов. СПб: Воен. тип., 1893. Вып. 4. 458 с.
19. Сборник военно-исторических материалов. СПб: Воен. тип. 1894. Вип. 7. 510 с.
20. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. СПб.: тип. Отд. Штаба жандармов, 1896. Т. 1. 356 с.
21. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. СПб.: тип. Отд. Штаба жандармов, 1896. Т. 2. 475 с.
22. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. СПб.: тип. Отд. Штаба жандармов, 1896 Т. 3. 799 с.
23. Скальковский А.О. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793-1823. Одесса: Гор тип., 1837. 296 с.
24. Черемисинов В. М. Одесса в истории русских войн. К 50-летию Крымской войны. Одесса: Тип. штаба Од. воен. округа, 1904. 220 с.

References:

1. A.V. Suvorov. *Sbornik dokumentov pod obshej redakciej A.V. Suhomlina*, 1952. M., T. 2. [in Russian].
2. Mordvinov, R.N. ed., 1951. *Admiral Ushakov: Sbornik dokumentov i materialov*. M.: Voennoe izdatelstvo, T. 1. [in Russian].
3. Arkas, Z., 1858. Nachalo uchrezhdeniya rossijskogo flota na Chernom more i dejstviya ego s 1778 po 1789 god. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostej*, T. 4, s. 284-290. [in Russian].
4. *Arhiv grafov Mordvinovyih*, 1901. SPb., T. 1. [in Russian].
5. Bachynskiy, A., 1994. Khadzhybei-Odesa i ukrainske kozatstvo. *Odesi – 200*. Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii. 6-8 veresnia 1994 roku, Odesa, Chastyna I. [in Ukrainian].
6. Honcharuk, T.H., 2020. Do istorii zakhoplennia u liutomu 1788 roku turetskoho sudna v Khadzhybei (Odesi) hretskym shkiperom Antonio Hlezi. *Visnyk Odeskoho istoriko-kraieznavchoho muzeiu*. Odesa, Vyp. 18, s. 29-33. [in Ukrainian].
7. Honcharuk, T. H., 2000. *Istoriia Khadzhybeia (Odesy) 1415 – 1795 rr. v dokumentakh*. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].
8. Goncharuk, T.G., 1997. *Istoriya Hadzhibeya (Odessyi) 1415 – 1795. Populyarnyy ocherk*. Odessa: Astroprint. [in Russian].
9. Honcharuk, T.H., Hutsaliuk, S.B., Sapozhnikov, I.V., 1999. Chornomorske viisko u viini 1781 – 1791 rokiv. In: *Khadzhybei-Odesa ta ukrainske kozatstvo*. Odesa: OKFA, s. 111-182. [in Ukrainian].
10. Gotalov-Gotlib, A.G., 1957. Predyistoriya Odessyi. In: *Odessa. Ocherk istorii goroda geroia*. Odesa. [in Russian].
11. Krasnozhon, A.V., 2018. *Fortetsi ta mista Pivnichno-Zakhidnoho Prychornomoria (XV – XVIII st.)*. Odesa: Chornomoria. [in Ukrainian].
12. Kutuzov M.I. *Sbornik Dokumentov i materialov pod obschey redaktsiey V.D.Styrova i A.V.Suhomlina*, 1950. M., T. 1. [in Russian].
13. Markevich, A.I., 1894. Gorod Kachibey ili Gadzhibey – predshestvennik goroda Odessyi. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostej*, T. 17. Otd. II. [in Russian].
14. *Materialy dlya istorii Russkogo flota*. SPb., Tip. Mor. m-va, Ch. 15. [in Russian].
15. Petrov, A.N., 1880. *Vtoraya Turetskaya vojna v tsarstvovanie imperatritsyi Ekaterinyi II. 1787-1791*. SPb., T. 2. [in Russian].
16. Petrun, F., 1944. *Puti i podstupyi k Dnestru. Ocherki po istorii russkoy kartografii 2-y poloviny XV v.* [Ways and approaches to the Dniester. Essays on the history of Russian cartography in the 2nd half of the 15th century]. *Candidate's thesis*. Ph.D. thesis, Bayram-Ali, T. 2. [in Russian].
17. Pismyi admirala Iosifa Mihaylovicha de Ribasa pravatelyu kantselyarii feldmarshala knyazya Potemkina-Tavricheskogo dlya doklada ego svetlosti, 1879. In: *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostej*. T.11. [in Russian].
18. *Sbornik voenno-istoricheskikh materialov*, 1893. SPb: Voen. tip., Vyip. 4. [in Russian].
19. *Sbornik voenno-istoricheskikh materialov*, 1894. SPb: Voen. tip., Vip. 7. [in Russian].
20. *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego voyska*, 1896. SPb.: tip. Otd. Shtaba zhandarmov, T. 1. [in Russian].
21. *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego voyska*, 1896. SPb.: tip. Otd. Shtaba zhandarmov, T. 2. [in Russian].
22. *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego voyska*, 1896. SPb.: tip. Otd. Shtaba zhandarmov, T. 3. [in Russian].
23. Skalkovskiy, A.O., 1837. *Pervoe tridsatiletie istorii goroda Odessyi, 1793-1823*. Odessa: Gor tip. [in Russian].
24. Cheremisinov, V. M., 1904. *Odessa v istorii russkikh voyn. K 50-letiyu Krymskoy voynyi*. Odessa: Tip. shtaba Od. voen. okruga. [in Russian].